

„Az örök Isten beszél – magyarul“ 430 éves a Vizsolyi (Károlyi) Biblia

1590-ben jelent meg legelőször magyar nyelven a kereszténység szent könyve, a Biblia. Erre a 430 évvel ezelőtt végrehajtott hatalmas fordítói, teológiai, nyelvtörténeti és nyomdatechnikai bravúrra emlékezünk ma. Nem feledkezünk el arról sem, hogy ezt a nagy munkát reformációhoz tartozók végezték el, ma azonban mégis kerülni szeretnénk bármiféle felekezetieskedést. Károlyi Gáspár és munkatársai megajándékoztak bennünket olyan kinccsel, amely a magyar művelődéstörténet egyik legmeghatározóbb alkotása lett. A Vizsolyi Biblia „a 16. század legnagyobb nyomdászati teljesítménye“ – írta róla Horváth János „A reformáció jegyében“ című 16. századi irodalomtörténetében (akinek magam is még tanítványa lehettem az egykori Pázmány Péter Tudományegyetemen)

Néhány előzetes

A kereszténység a zsidósággal és az iszlámmal együtt, vallástörténetileg az ú.n. *könyvvallások* közé tartozik, mert tanításának alapja írásban/könyvben rögzített. Az általában Bibliának nevezett gyűjtemény két részből áll: az Ó- és Újszövetségből. Az Ószövetség a zsidóság könyve, míg ugyanaz az Újszövetséggel együtt a kereszténységé, a Korán pedig az iszlámé. Az Ósz. eredeti nyelve a héber, az Úsz-é a görög, a Koráné az arab. Minden népnek szabadsága, sőt kötelessége, hogy a saját nyelvére fordítsa le a számára fontos szent könyvet. Bár, szigorúan véve, a Korán csak az eredeti arab nyelven érvényes.

Említsünk meg néhány fontos fordítást: a legenda szerint 70 bölcs, egymástól függetlenül, mégis egyformán fordította le az Ósz.-et görög nyelvre, ez a SEPTUAGINTA. Szt. Jeromos fordította latinra a teljes Bibliát, ez a VULGATA, amely a rk. egyház máig is érvényes Bibliája. A fordítás mindig is nehéz feladat: gondoljunk a magyar szójátékra: fordítás – ferdítés. Előadásom címét Reményik Sándor „A fordító“ című, Károlyi Gáspár emlékét idéző vers utolsó sorából vettem: „Az örök Isten beszél – magyarul“.

Beérett gyümölcs

Bár a középkori, nyugati egyház hivatalos szertartásnyelve a latin volt, adataink vannak arról, hogy igény volt a magyar fordításra, már csak a latinul nem tudó hívekre való tekintettel is. Az egyház ezt különösebben nem támogatta, inkább egyes tudósok fáradoztak és legtöbbször világiak támogatását, ösztönzését élvezve, fogtak hozzá a Biblia vagy annak egyes részei magyarra való fordításához. A teljesség igénye nélkül, ime néhány: Ujlaki Tamás és Pécsi Tamás (1450-1526); Báthori Lászlóé elveszett, Halábori Bertalan/Döbrentei Kódex (1508), Jordánszky Kódex névtelenje (1516), Nyujtódi András, Székelyudvarhelyi Kódex (1526),

Az Úsz. fordítói: Komjáthy Benedek: Szt. Pál levelei, Krakkó 1533, Pesti Gábor: Úsz. magyar nyelven, Bécs, 1536, Sylvester János: Újtestamentum magyar nyelven, Sárvár, 1541;

„Megénekelt“ bibliarészek: Batizi András: Zsuzsanna históriája 1541; Szeremlényi Mihály, 1544; Tövisi Mátyás-Eszéki Szigeti Imre: Jézus Sírak könyve, Kolozsvár, 1551; Sztárai Mihály: Holofernesz és Judit asszony históriája, 1552; Dézsi András: Izsák áldozatjáról, 1555.

Heltai Gáspár bibliafordításai négy kötetben jelentek meg 1551-1565 között; Méliusz Juhász Péter: 1-2 Sám. és 1-2 Királyok könyve, Debrecen, 1565; Félegyházi Tamás: Újszövetség, Debrecen, 1586.

Bencédi Székely István és Bornemisza Péter is fordítottak, de munkáik vagy elvesztek vagy csak tervek maradtak. De a felsorolás jól mutatja, hogy az 1590-ben megjelent Károli Biblia egy bizonyos, határozott fejlődés gyümölcseként tekinthető. Abban a tekintetben is, hogy míg a 15. század harmincas éveiben a Magyarországon megjelent könyvek 70%-a latin és csak 7%-a volt magyar nyelvű, a Vizsolyi Biblia megjelenése idejére ez az arány 19%-ról 75%-ra változott, a magyarnyelvűek javára.

A vizsolyi Biblia

1. Technikai adatok

Valószínűleg 700-800 példányban készült, ebből ma ismeretes 51. Oldalszáma 2412; 4 és fél millió betű. 3-4 kézisajton 450 munkanap kellett a nyomtatáshoz. Kézi merítésű rongypapírt Lengyel- és Németországból hozattak. Összsúlya 5 kg.

2. és 3. kiadását Szenci Molnár Albert gondozta 1608 és 1612-ben. 400 év alatt közel 300 kiadást ért meg; utolsó, nagy revíziója 1908-ban volt.

Kiadások helye: Vizsoly, Amszterdam, Hanau, Oppenheim, Várad, Kassel, Utrecht, Bazel, Pest, Pozsony, Lipcse.

2. Nyomdája

Sylvester újszigeti nyomdáját vette át Huszár Gál reformátor; tőle vette meg Bornemisza Péter Semptén, nyomdája lett Mantskovit Valentin lengyel nyomdász; Bornemisza halála (1584) után özvegye, Gótay Erzsébet Galgócra vitte; tőle vette meg Rákóczi Zsigmond, Homonnai Drugeth István és Mágócsy Gáspár, direkt a Biblia nyomtatása céljából 1588/89-ben már Vizsolyban. – Mantskovit 1597 körül meghalt, veje, Jakab Klöss a nyomdát 1597-ben Bártfára vitte.

3. Címlapja

Szent Biblia az az Istennek Ó és Új Testamentumanak prophetak es apostolok által megíratott szent könyvei, – magyar nyelvre fordítatott egészen és újonnan, az Istennek Magyar országban való anya szent egyházának épülésére. Lyc.XVI.vers.29. „Vagyon Mózesek és Prophetájok, hallgassák azokat, etc. Visolban Nyomtatott Mantskovit Bálint által, MDXC, Boldog Asszony havának 10. napján.

4. Előljáró beszéde

Tekintetes és nagyságos uraknak, vitéz nemes népeknek, Isten féltő kösségnek és az Isten házában munkálódó preadicatoroknak, kik egész Magyar országban és Erdélben vadnak.

Nagyságotoknak és kegyelmeteknek szolgája Cároli Gáspár: az Göntzi Annya Szent Egyháznak pásztora, és az Cassa völgyén az tanítóknak Seniora, etc.

Károlyi Gáspár

Eredeti neve: Radics vagy Radicsith, született Nagykárolyban, 1529 vagy 30-ban. Első adat róla: 1549-ből, amikor beiratkozott a Brassói Iskolába, mint Gasparus Karoly. Járt Wittenbergben 1556-ban. Gönczi prédikátor és kassavölgyi esperes, meghalt Vizsolyban 1591-ben.

Eltételezve egy történelemszemléleti könyvétől, semmi más írott hagyatékunk nincs tőle, csak a bibliafordítás, amit élete legfontosabb művének tekintett.

Jellemző sorai:

„...szabad mindennek az Isten házába ajándékot vinni... Én azt viszem, az mit vihetec. Tudni illic Magyar nyelven az egész Bibliát, mellyet eleitől fogva, sokan igyekeztec offerálni, de véghöz nem vihetec.“

„Kétségkívül jobb embernek az forrásból innya, hogy nem a fojásból.“ Nem a Vulgátát fordította, hanem visszatért az eredeti bibliai nyelvekhez. (*ad fontes*=a humanizmus nagy célkitűzése!)

„...éltünk, az menyére lehetett tiszta igaz Magyar szóval, idegen szólásnak módját nem követtük.“

„...meg nem szüntem addig, mígnem véghöz vittem az Biblianac egészen való megfordítását.“

Betegsége miatt félt is, hogy nem tudja befejezni. A fordítás megjelenése utáni évben, 1591-ben húnyt el.

Segédeszközei

Nyilván ismert volt előtte a Vulgata és a Septuaginta. Ezen felül főleg a korabeli nyelvészek művei nyomát is megtalálhatjuk: Pagninus Santes latinkönyve (1540), Franciscus Vatablus latin jegyzetei (Párizs), Münster Sebestyén hebraista műve és – mindenekelőtt Tremellin Immanuel és veje Franciscus Junius művei. Amennyiben pedig Bencédi Székely István tényleg lefordította a Bibliát, annak kézirata is a kezébe kerülhetett. Talán erre utalt, amikor ezt írta: „Azkik azelőtt valami részt fordítottak az Bibliában, azokat is nem útáltuk meg, hanem megtekintettük.“

Munkatársai

Ilyen óriási munkát, ilyen rövid idő alatt, egy ember sem lett volna képes elvégezni. Az Úsz és az Ósz egyes részei egységes stílust mutatnak, – talán ez volt Károlyi személyes hozzájárulása. Munkatársait pontosan nem tudjuk megnevezni. Egyes utalások és a Göncz-Vizsoly környéke azt valószínűsítik, hogy környékbeli kollegái lehettek. Így jöhet számításba Pelei János gönczi tanító, Thury Mátyás szántói, Czeglédi János vizsolyi, Huszti Imre gönczi és Károlyi Mihály (Gáspár testvére) prédikátor.

A vizsolyi Biblia hatása

A Biblia népkönyv lett, olvasása előmozdította az iskolázást. Nyelve beépült a népnyelvbe. Hozzájárult a magyar nyelv presztizsének növeléséhez. Erősítette az anyanyelvi tudatot, a szövegrögzítés biztosítását. Elősegítette az irodalmi magyar nyelv egyesülési folyamatát. Költők, írók egész sora árulkodik a hatásáról: Arany, Tompa, Szabolcska, Ady, Móricz, Reményik, Kodolányi.

Van aki Károlyit a század legjobb prózaírói egyikének tartja. Nyelve „szép folyású, tiszta, világos magyar beszéd“. Dicséretes a fordítási és teológiai hűsége – a kor színvonalán.

„Az Isten házába bevette magyar nyelven az egész Bibliát“ – „A régi magyar nyelv K. Bibliája által vált a nemzeti műveltség konstans, termékeny és eleven részévé.“ A mi nemzedékünk „Károlin“ keresztül ismerte és szerette meg Isten igéjét. Magyar emberek millióinak lett hűséges és nélkülözhetetlen kísérője. Újabb fordítások nem tudják pótolni.

Gémes István